

Enver Kazaz

TERMINOLOŠKA ZBRKA

(BOSANSKOHERCEGOVAČKA KNJIŽEVNA HISTORIJA I STUDIJ
KNJIŽEVNOSTI U RALJAMA POLITIČKIH IDEOLOGIJA)

Književnost u Bosni i Hercegovini, bosanskohercegovačka, bosanska, književnost naroda i narodnosti BiH, ali i *književnosti naroda i narodnosti BiH*, pa potom i *bošnjačka, srpska, hrvatska i jevrejska književnost* u BiH - tim se terminima pokušava danas, kao što se pokušavalo i ranije odrediti književno stvaranje na prostoru BiH od svojih srednjovjekovnih početaka do konca prošlog stoljeća. Već sama množina termina upućuje na određeni stepen neusaglašenosti kako unutar znanstvene zajednice, tako i u okvirima političko-ideoloških pristupa onome što bi trebalo biti predmetom književnohistorijskog istraživanja. No, ta neusaglašenost, bez obzira da li joj izvor bio u znanstvenom ili političko-ideologijskom području, ukazuje, potpuno paradoksalno, na činjenicu da književnost tokom bosanskih tragičnih povijesnih mijena gradi manji ili veći stepen jedinstva, one bosanske *kompozitne integralnosti*, kako u tekstu *Stare i nove vertikale*¹ izvrsno primjećuje Ivan Lovrenović. Otud množina termina za jednu istu građu, zapravo više govori o *različitosti pristupa toj građi*, nego li o njoj samoj.

Kada bi se npr. pratila frekvencija i historija svakog pojedinog termina, brzo bi se uvidjelo da se ovdašnja književna povijest više upravljala prema nalozima izvan područja svoje kontingencije, nego što je vlastite zaključke, barem na terminološkoj razini, izvlačila iz znanstvenog ispitivanja građe. Iako je bilo znanstvenog ispitivanja ovdašnje književnosti, nerijetko veoma uspješnog, pogotovu u posljednjim desetljećima 20. stoljeća.

Terminološka neusaglašenost i zbrka, još je izraženija u imenovanju studija književnosti. Onaj sarajevski, što je sebi na bosanskom nivou priskrbio eptit centralnog, promijenio je nekoliko naziva. Prvi mu je: *Jugoslovenska književnost i srpskohrvatski jezik*, pa potom *Jugoslavenske književnosti i*

---

¹Ivan Lovrenović: *Stare i nove vertikale*, u: Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici, u ediciji: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga*, priredili: Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović, Kasim Prohić.

srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik, ali i *Južnoslavenske književnosti i srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*, na kojima nije uopće postojao predmet koji bi obrađivao *bosansku ili bosanske književnosti*, nego ih je proučavao unutar širih cjelina. U prvom slučaju ta se književna građa obrađivala u okvirima relativno homogeno zamišljene cjeline jugoslovenske književnosti sa dosta uprošćenom periodizacijom na *staru i modernu književnost*. U drugom slučaju, bosanska književnost izučavana je kao integralni dio srpske i hrvatske, da bi naknadno bio izvučen predmet *Bosanskohercegovačka književnost*. Potom studij nosi naziv *Književnost naroda BiH*, na kojemu se u formi zasebnih nastavnih predmeta izučavaju *hrvatska, srpska, slovenska, makedonska, crnogorska i bosanskohercegovačka književnost*. Sve ove promjene staju u pedesetak godina razvoja Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Poslije agresije na BiH studij je preimenovan u *Književnosti naroda BiH i bosanski, hrvatski, srpski jezik*, pri čemu se jednina prebacuje u plural, a ukida jugoslavenski obzor i time gube *slovenska, makedonska i crnogorska književnost*, te centralnim predmetima postaju tri nacionalne književnosti koje ne prestaju na bosanskim državnim granicama: *bošnjačka, hrvatska i srpska književnost*.

Stvari postaju znatno složenijim kada se ima u vidu današnja situacija na prostoru oba bosanska entiteta. Na Filozofskom fakultetu u Tuzli, ali i u Bihaću, te u istočnom dijelu Mostara izučava se *bosanskohercegovačka književnost*, u Banjaluci srpska, dok se u zapadnom dijelu Mostaru izučava hrvatska literatura.

Razlike su, dakle, tolike da se već na terminološkoj razini ogleda izrazit utjecaj *ideološko-političke koncepcije studija* i otvorenog djelovanja ideoloških centara moći u njihovu profiliranju. Najbliži praksi ustanovljenoj pred zadnji krvavi bosanski rat, jest tuzlanski studij, prenesen u Bihać i fakultet u istočnom dijelu Mostara, studij koji, možda i nesvjesno, slijedi one nacрте što ih je postavio Midhat Begić svom poznatom ogledu dugačkog naslova *U jedinstvenom okviru. Pristup i teze za projekat istorije bosanskohercegovačke književnosti*.

Kada bi se podrobnije pokušala analizirati sadašnja, ali i povijesna perspektiva poručavanja književnosti na ovdašnjim studijima, onda svakako u prvi plan izbija onaj stav Milana Kundere izrečen u knjizi *Iznevreni testamenti*,

prema kojemu *samo totalitarni sistemi posvećuju pažnju književnosti koju ona zaslužuje.*²

Prevlad ideoloških u odnosu na znanstvene kriterije u proučavanju književnosti ponajbolje se ogleda u onim zbivanjima što ih je izazvao poznati simpozij sarajevske Svjetlosti: *Simpozij o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, nakon kojega idu ponajprije u sarajevskom književnom glasilu *Odjek* mnogobrojni napadi i optužbe protiv Midhata Begića i njegovog zalaganja za *bosanskohercegovačku*, a onda i za *muslimansku književnost*.³ Upliv političkog i ideološkog u znanstveno područje još je ilustrativnije u zbivanjima što ih je izazvala Isakovićeva antologija muslimanske književnosti pod nazivom *Biserje*, gdje se Isakoviću ne zamjera samo to što je identificirao muslimansku književnost kao samostalnu i nepobitnu kulturnu činjenicu, nego čak i to što u njoj nije razdvojio *klasno osviještenu i neosviještenu literaturu i pisce*.⁴ Ta antologija i zbivanja oko nje rezultiraće, nakon niza politički postuliranih napada na Isakovića i reakcijom CK SK BiH, koji će u februaru 1973. organizirati “sastanak kulturnih djelatnika na Stojčevcu.” U “rezidencijalnom objektu na Stojčevcu kod Sarajeva,” kako kaže Filandra u djelu *Bošnjačka politika XX vijeka*, “komunisti su se znali izdvojiti i razmatrati otvorena pitanja. Pravila razgovora bila su takva da se odabranim učesnicima dozvoljavalo slobodno iznošenje mišljenja, bez straha od političke odgovornosti.”⁵

Međutim, činjenica da je politički/diktatorski um mogao *dozvoliti slobodu iznošenja mišljenja*, upućuje i na to da ju je isto tako i mogao uzeti, pa se u toj vrsti tutorskog, performativnog diskursa može zapravo prepoznati ne samo briga za *književnost*, nego i strah od *slobode mišljenja* koju ona sobom po prirodi stvari nosi. U konačnici, taj je sastanak, a ne naučna rasprava *legalizirao* u političkom kontekstu komunističke BiH termin *muslimanska književnost*, mada je njeno postojanje već bilo znanstveno utvrđeno, kako Isakovićevom antologijom tako i radovima Midhata Begića, Muhsina Rizvića itd.

---

²Isp. Milan Kundera: *Iznevreni testamenti*, Prosveta, Beograd 1995. godine.

³Isp. Šaćir Filandra *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.

⁴Isp. isto, str. 272.

⁵Isto, str. 267.

Ideološki centri moći snažnije djeluju na koncepte i terminološka određanja nastvanih predmeta na ovdašnjim studijima književnosti, pa je u njima, a pogotvu sadašnja praksa to potvrđuje, književnost shvaćena kao neosporni/vrhunaravni nosilac *nacionalnog identiteta*, te prostor u unutar kojega se realizira i *državotvorna svijest*. Banjalučka i mostarska praksa to nedvosmisleno potvrđuju potpunim izdvajanjem srpske, donosno hrvatske književnosti iz svog bosanskohercegovačkog konteksta. Ta devetnaestovjekovna koncepcija studija, nepovratno udaljena od suvremenih metodologija proučavanja književnosti, uronjena je, zapravo, u *nacionalnu (pa i nacionalističku) ideologiju* koju na ovom prostoru zasniva kasni, folklorni romantizam, što funkciju mača, sablje, topa ili puške kao oružja u borbi za nacionalnu slobodu dodjeljuje književnosti kao oruđu u borbi za nacionalni identitet i ideologiju, sa bezbrojnim funkcionalizacijama književnoga teksta: ideološkom, propedeutičkom, moralnom, terapijskom itd.

Književnost se u takvoj praksi nameće kao *sistem uzora* što, u potpunoj nadsvođenosti jedinke kolektivnim sistemom vrijednosti, po principu obrnute mimeze, traže identifikaciju recepijenta i teksta. Takav recepijent ugledajući se “na slavu prošlosti” treba po njenim mjerilima razrješavati probleme sadašnjosti. U tom konceptu studija, *prošlost se pokazuje kao jedini prostor života i društva i pojedinca, a vladajuća politička dogma kao jedini oblik i sadržaj njegovih vrijednosti*.

Nije teško primijetiti da se u ovoj koncepciji studija literarna tradicija *historizira*, tako što se tvoračka šifra tradicije puni *aktuelnim ideološkim sadržajem*, pri čemu se ukupna povijest tumači isključivo iz perspektive trenutne ideološke problematike, kako bi se ona pokazala kao povijesni telos i ujedno povijesni apsolut.

Naspram procesa historizacije tradicije stoji njena *estetizacija*, koja u osvojenom prostoru *autonomije* književnoga teksta, njegove interpretacije i povijesnog ulančavanja u književni sistem prati evolutivni niz književne geneze. Studij književnosti u bosanskoj praksi (p)ostao je nesumnjivim ideološkim mjestom, što potvrđuje i grozomorna činjenica da je upravo sa sarajevskog Filozofskog fakulteta, ali i iz oblasti književnosti regrutirano nekoliko najistaknutijih nacionalističko-fašističkih vođa, pa čak i ratnih zločinaca.

Ipak, stvari sa *terminološkom zbrkom* kojom se pokušava odrediti literarno stvarnje u BiH nisu toliko i tako jednostavne da bi se mogle promatrati isključivo kroz odnos ideologije i znanosti. Kratak pregled *historije proučavanja* bosanskohercegovačke književnosti nesumnjivo posvjedočuje činjenicu da se znanost nije uspjela snaći, niti je uspjela riješiti veliku zagonetku *složenih povijesnih odnosa u BiH, a samim tim ni složenu strukturu odnosa kojom rezultira geneza ovdašnje literature.*

Stoga bi problem valjalo vratiti onome ko jeste njegov istinski i pravi vlasnik, dakle, povijesti književnosti, koja kao znanstvena disciplina, stoga što ne može egzaktno utemeljiti i provjeriti svoje postulate, jeste kao i sam njen referent neprestano otvorena i u neprestanom procesu promjena. Bosanska književna povijest izuzimajući neke radove Nirman Moranjak - Bamburać, te svega jedan nacrt *pristupa i teza za projekat istorije bosanskohercegovačke književnosti* Midhata Begića nije uspjela doseći razinu samosvješćenja. To odsustvo njenje autoreferencijalne moći jeste, u stvari, i njen centralni problem.

Očito je to i u za sada najznačajnijem projektu koji je pokušao *ispisati žanrovsku povijest književnosti u Bosni i Hercegovini*. Započet osamdestih, a trebao je u cjelini biti realiziran 1991. godine, taj obimni višetomni projekat "*priloga za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine*" Instituta za književnost u Sarajevu, utemeljen je na tradicionalnoj periodizaciji književnosti, koja promjene političkih i državnih sistema, te ratove uzima za svoje granične tačke, pa iz te perspektive motri evolutivne literarne procese. Na drugoj strani, ovaj projekat u svojoj oslonjenosti na praćenje geneze književnog žanra, po prirodi stvari gubi iz vida sliku *totaliteta književnosti*, pa je žanr ono što je nadređeno ukupnoj književnoj sceni, tj. glavni junak *narativne povijesti književnosti*. Žanrovskom podjelom očito se htjelo na razini cjeline projekta umaći zamci *nacionalnih bosanskih literatura*, koje tobože dijele *jedinstvenu bosanskohercegovačku književnost*, kao što se na drugoj strani u podnaslovu, gdje se insistira na *književnosti BiH*, a ne bosanskohercegovačkoj književnosti, htjelo umaći zamci koja u svom krajnjem rezultatu zastupa stav da je ovdašnja književnost homogena cjelina koja prenebregava *pluralni identitet bosanskog kulturnog poliloga*. Projekat je otud ostao neutralan u odnosu na temeljno pitanje: šta to tvori, od čega je sastavljena književnost koju realiziraju pisci višenacionalne zajednice na jednom istom jeziku, koji se

danas različito standardizira, i pri tom pisci i književnost koji u mnogome dijele identično ili slično povijesno iskustvo.

Tu je dilemu možda na najbolji način u, zaista vrijednoj, dvotomnoj studiji *Pripovjedačka Bosna I i II*, razriješio Zdenko Lešić. On, za razliku od većine drugih autora ovog Institutovog projekta, književnost u BiH promatra kao *pluralan sistem* kojeg tvore u manjem ili većem stepenu homogenosti, kroz stalnu napetost *centripetalnih i centrifugalnih poetičkih sila*, nacionalne literarne tradicije, muslimanska, ili, kako bi smo danas rekli nakon preimenovanja te nacije - *bošnjačka*, hrvatska, srpska i jevrejska. Pluralnost poetičkog sistema žanra Lešić, nadalje, vidi u genezi pripovjedačkog opusa svakog pojedinog pisca, stilske formacije ili književne grupe, kao što je to npr. slučaj sa poetičkom grupom *pripovjedačka Bosna*, koja će zahvaljujući poznatoj antologiji *Sa strana zamagljenih* Jovana Kršića i izvanrednoj recepciji ovog djela, pripovijetku učiniti *identifikacijskim žanrom* ovdašnje književnosti.

Dakle, *dileme prema kojima je projekat kao cjelina htio biti neutralnim* uspješno razrješava Zdenko Lešić identificiranjem nacionalnih književnih tradicija koje tvore manje - više jedinstven literarni sistem.

Posebna priča je, pak, sudbina ovog Institutovog projekta. On, naime, nikad nije realiziran u cjelini. A ono nekoliko knjiga iz njegovog sastava, koje su objavljene neposredno pred zadnji krvavi bosanski rat, završile su tokom opsade Sarajeva kao papir za cigareta u sarajevskoj fabrici duhana. Rukovodstvo Svjetlosti je tako uništilo najznačajniji, barem prema njegovoj ambiciji, književnohistorijski projekat ikad započet u Bosni. Sumnjam da će bosanska znanstvena zajednica u budućnosti imati toliko snage i utjecaja na političke moćnike da će ih moći natjerati na finansiranje nekog sličnog poduhavata. Koji su razlozi bili rukovodstvu Svjetlosti da gotove knjige, i to samo one koje pripadaju ovom projektu, prodaje kao papir za cigarete - nikada nije objašnjeno. Ne vjerujem ni da će biti.

No, nužno je detaljnije razmotriti terminološku zbrku kojom se pokušava pokriti književno stvaranje u BiH, kako je to naglašeno na početku ovog teksta. Osnovni nesporazum u toj zbrci proističe iz pitanja da li i na kojim osnovama ovo književno stvaranje gradi dinamičan sistem. Termin bosanskohercegovačka književnost unekoliko svojom jedninom prenebregava činjenicu da u okviru te književnosti postoje četiri nacionalne tradicije. One,

nastajale u istom jeziku, tvore znatan stepen *kompozitne integralnosti*, jedinstva u razlikama, kako u svojoj dijahronijskoj ravni, tako i u svakom sinhronom presjeku. Pogotovu je to slučaj sa literaturom nastajalom nakon *prelaska na narodni jezik*, odnosno, nakon Vukove jezičke reforme i ustanovljavanja poetike *kasnog romantizma u literarnoj praksi*. Jednina u ovom terminu, prema njegovim kritičarima upućuje na *hegemonističku*, čak *kalajevsku ideologiju* u njegovu postamentu, pa su se njegovi zastupnici, Radovan Vučković, a pogotovu Midhat Begić, prije, a onda i nakon pomenutog simpozija Svjetlosti suočili ne sa znanstvenom, nego političkom kritikom. Uvid u polemiku sa Begićevim stavovima, nedvojbeno upućuje na zaključak da je *prepoznavanje kalajevske ideologijske matrice državne bošnjačke nacije u postamentu ovog termina, zapravo bila samo maska*, da bi se u startu onemogućilo *izučavanje bosanskohercegovačke književnosti kao jedinstva razlika, ili sistema kompozitne integralnosti*.

Otuda temeljno pitanje jest: kako vide njegovu sadržinu i na koji način termin *bosanskohercegovačka književnost* opisuju njegovi zastupnici? Risto Trifković u tekstu *Pred licem i fenomenom bosanskohercegovačke literature - biti ili ne* objašnjava ga slijedećim stavovima: "Ispisujući čak i ovako ovlaš, krajnje uproštenu skicu, kroki, konturu i krivulju tog trajanja, jasno je da i sam pojam *bosanskohercegovačka literatura* nije prazan niti besadržajan te da odgovara stvarima koje podrazumijeva. Taj termin dakle nije izmaštan i silovan da bi poslužio jednoj vještačkoj tvorevini, iza njega stoji istorijska realnost, pozadina te realnosti, fon i niz sjena neuhvatljivih u čvrstim oblicima, a ispod termina je stvaralačka oblast koja nikad nije bila do kraja objašnjena".⁶

Znatno veću puninu i sadržajnost termina, ali uz izvjestan dinamički odnos unutar elemenata *sistema kompozitne integralnosti u književnoj praksi* vidi i Radovan Vučković: "Te izmene (misli se na izmjene u povijesnom evolutivnom nizu književnosti, op. E. K.) čine da je vrlo važno da se termin *bosanskohercegovačka književnost* ne tretira odveć kruto, već da se shvati i dinamički, kao što se danas uopšte književnost shvata. Dinamički u smislu

---

⁶Risto Trifković: *Pred licem i fenomenom bosanskohercegovačke literature - biti ili ne*, u knjizi: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici*, priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović, Kasim Prohić, Svjetlost, Sarajevo, 1984/85., str. 13-14.

njegove mogućnosti divergencije u smeru širih totaliteta, kako je to napred rečeno (pod širim totalitetima Vučković podrazumijeva prvo kontekst južnoslavenskih literatura, a onda i evropski književni obzor, op. E. K.) i načinom koji određuje međusobno prelivanje modernih književnosti uopšte, ali i opravdanosti da se na njega i ono što on podrazumijeva gleda kao i na jednu koherentnu cjelinu. Dinamički ga treba shvatiti i onda kad se postavi pitanje, koje su postavljali ispitivači bosanskohercegovačke književnosti posle rata, koga ubrojiti u nju, da li pisce koji su rođeni na terenu Bosne i Hercegovine ili one koji u njoj deluju danas.”⁷

Begić u svom poznatom tekstu *Uz književna kretanja u BiH poslije oslobođenja* pokušava podvrci termin znanstvenom ispitivanju. Nakon što je prošao kroz historiju njegove upotrebe u književnoj kritici i književnoj historiji, (naprimjer u studiji Slavka Leovca *Svetlo i tamno, pregled književnosti Bosne i Hercegovine*, preko antologija pripovijetke Maka Dizdara i Meše Selimovića, te *Panorame savremene bosankohercegovačke poezije* Riste Trifkovića), Begić se opredjeljuje za *dinamičko poimanje bosankohercegovačke književnosti*: “R. Vučković je do danas najdalje otišao u rješavanju ovog problema. On s pravom vidi postojanje različitih ali razdvojenih književnih cjelina u prošlosti Bosne i Hercegovine, vezanih za nacionalno-etničke razlike pisaca i njima odgovarajućih sredina. Da je, naprimjer, u prošlosti postojala samo muslimanska narodna književnost bez ikakvog svog uticaja i produžetka u umjetničkom stvaranju Muslimana, a tu činjenicu niko ne može poreći, toj etničko-nacionalnoj grupi bi se morao priznati njen književni izraz i njena književnost. Da ne govorimo tu i o alhamijado literaturi i stvaranju na orijentalnim jezicima, što samo pojačava naš potvrdni stav. Ali isto tako s pravom Vučković ističe da nije sama književnost, već cjelokupni naš preobražaj u revoluciji uslovio republičko zbliženje među piscima svih nacionalnosti od 1945. do danas. On usvaja termin bosanskohercegovačka književnost za taj socijalistički period, ali smatra da ga treba shvatiti dinamički.”⁸

---

⁷Radovan Vučković: *Problem pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti*, u: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici*, str. 31.

⁸Midhat Begić: *Uz književna kretanja u Bosni i Hercegovini poslije oslobođenja*, Raskršća, knj. IV, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 56 - 57.

Očigledno je da se ni Begiću, ni Vučkoviću, niti bilo kojem drugom autoru koji zastupa *znanstvenu održivost termina bosanskohercegovačka književnost* ne može pripisati neka *hegemonistička, državna ideologija*, pogotovu ne ona kalajevskog tipa. Atribut *dinamičnosti* što ga koriste i Begić i Vučković, te nešto kasnije njihovim slijedom i Enes Duraković u tekstu *Tri primjera sintetskog prikaza poslijeratne bosanskohercegovačke književnosti*, otvara zapravo dovoljno prostora da se *nacionalne literarne tradicije* tokom svoje geneze u BiH vide kao sistemi koji tvore neku vrstu pluralnog identiteta *bosanskohercegovačke književnosti*. Dakle, onog sistema koji se zasniva na *bosanskom kulturnom polilogu*. Ili, kako kaže Ivan Lovrenović: “Za prepoznavanje kulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine od presudne je važnosti uvažavanje njegove kompozitne integralnosti. Dijakronijski gledano, posljednjih pet stoljeća kulture (i literature) u Bosni i Hercegovini ukazuje se kao stalno polagano premještanje sa prve na drugu odrednicu u ovoj dijalektičkoj sintagmi. No, neobično je važna činjenica - trajnost jedne i druge: niti je stoljećima prividno pune izolacije bio posve izbrisan duh integrativnosti, niti se u moderno doba, na fonu sve izraženije integrativnosti, potire kompozitnost.”⁹

Kategorija *dinamičnosti*, odnosno kategorije *kompozitnosti i integrativnosti*, upućuju zapravo na autoreferencijalnu sposobnost sistema *bosanskohercegovačke književnosti*, čiji dijelovi posjeduju veću *autoreferencijalnu moć*, kako u *Teoriji socijalnih sistema* kaže Niklas Luman, nego sistem na nivou svoje cjeline. A to znači da svaka sastavnica *bosanskohercegovačke književnosti*, tj. nacionalna književnost u njoj više promišlja svoj bosanski kontekst, nego što taj kontekst promišlja samog sebe. Čak i kad ga osporava, ona ga tim osporavateljskim činom upisuje u sebe kao svoj sastavni dio. Jednostvano govoreći, usisava ga u sebe, nastojeći da stvori razliku prema njemu. Upravo tu i nastaje dinamizam *bosanskog kulturnoga poliloga, pogotvu od konca 19. stoljeća na ovamo*.

Tako je i mogao Šantić, kao jedan od najznačajnijih srpskih bosanskih pjesnika ispjevati svedalinku, ili Ćorović ući svojim pripovijetkama u

---

⁹Ivan Lovrenović: *Stare osnove i nove vertikale*, u: *Savremna književnost Bosne i Hercegovine u književnoj kritici*, str. 16.

muslimanski kulturni milje, Mak u kulturni prostor srednjovjekovne Bosne, ili u novije vrijeme Mile Stojić i Slobodan Blagojević u prostor bosanskog kulturnog poliloga. Dakle, gotovo svaki značajniji bosanski pisac prihvata ovaj kulturni identitet, kao dinamičan prostor bosanskog poliloga, u formi prirodnog, a ne konstruiranog konteksta svoga djela. Očigledno je to i u nizu pojava od ideologije regionalizma, naspram nacionalne ideologije u bosanskoj poetičkoj verziji romantizma, te hronotopskom prostoru *strana zamagljenih* i kulturološkog regionalizma u Kršićevoj pripovjedačkoj Bosni, ili Andrićevom polifonijskom identitetu bosanske filozofije patnje u tragičkoj viziji bosanske povijesti itd.

U takvom promatranju književne prakse mogao bi se dijahronijski naći čitav niz argumenta koji bi potvrđivali *dinamizam sistema bosanskohercegovačke književnosti*. Ona se, u stvari, realizira onako kako se realizira drama, dakle, kao stalni odnos napetosti i dijaloga među identitetima koji je tvore. Bosanska kultura ostvaruje se u okvirima dramskog modela *poliloga*, gdje svaki pojedinačni identitet, vodeći dijalog sa drugim, usvaja nešto od tog drugog, ali istodobno i štiti svoju granicu. Za razliku od dijalektičkih kulturnih modela, koji svoj sistem geneze ostvaruju monološki, u odnosu spram vlastitog identiteta i gdje drugi dobija ulogu neosvještenog *Ja*, dramski kulturni modeli u svojoj dijaloškoj, odnosno poliloškoj osnovi učvršćuju svako *ja* kao elemente svoga pluralnog identiteta. U ravni dijahronije, pak, ta književnost ne razvija isključivo dijalog sa *tradicijom*, koju stvaralački prevazilazi, nego svojevrzni *polilog sa tradicijama*, koje se oblikuju u okvirima istog jezika, što se danas različito standardizira.

Tremin *književnost u BiH*, ili *književnost Bosne i Hercegovine* previđa i izostavlja, zarad njenog pukog teritorijalog određenja, ovaj složeni odnos unutar kojeg različiti identiteti tvore na svojoj makro razini *sistem kompozitne integralnosti*. Načelna primjedba u ovom slučaju odnosi se na granice teritorija, gdje se nužno u samom terminu ne mora vidjeti prostor BiH kao autentičan i autohton kulturni sistem. Princip teritorijalnosti ovdje se sudara sa principom jezika, koji prevazilazi teritorij, pa se u tom sudaru, zapravo, relativizira ili postoji mogućnost relativiziranja samorodnosti bosanskog kulturnog identiteta, sa bosanskim specifičnostima kakve su npr. kultura bosanskih krstjana, te složeni odnosi koje razvijaju književnosti nastajale u

okviru religijskih sistema, ili pak literature zasnovane na poetici, i zašto ne reći ideologiji regionalizma, a pogotovu literatura sa formativnom figurom palimpsesta koja se razvija na principima estetizacije bosanskih kulturnih tradicija.

Sličnu načelnu primjedbu ne može izdržati ni pojam *Književnosti naroda BiH*, jer plural u njemu prenebregava one centripetalne sile koje se u povijesnoj dimenziji pokazuju kao tvorci dinamične kompozitivne integralnosti položene u osnove bosanskog kulturnog modela. Kada bi se pokušao opravdati u dimenziji književne povijesti, ovaj termin suočio bi se sa perspektivom koja iz njega logično proizilazi i koja te *književnosti* promatra isključivo kao nosioce nacionalnih identiteta koji nastaju samo u nekoj vrsti izoliranog paralelizma i ne grade nikakvo makro *jedinstvo u razlikama*.

Opasnost iste dimenzije *izoliranog paralelizma* nosi i *perspektiva* isključivog proučavanja *nacionalnih književnosti u BiH*. Ta praksa najfrekventnija je danas, nakon krvavog bosanskog rata, kada je stepan razgradnje dramskog modela bosanske kulture i najizraženiji. Za račun nacionalne ideologije u takvom proučavanju književnosti brišu se svi njeni konteksti, a srpska i hrvatska književnost proučava se najčešće iz perspektive svojih tzv. matičnih literatura, pri čemu izostaje svijest o njenom *bosanskom porijeklu*. Kada bi se nacionalne književnosti u BiH proučavale kao integralni dijelovi *bosanskohercegovačke literature*, uz svijest da te književnosti ne prestaju na *bosanskim državnim granicama - onda bi takvo proučavanje zasigurno bilo više utemeljeno u književnoj povijesnoj praksi*. Pri tom ta isključiva nacionalna perspektiva, književnost definira iz usko shvaćenog pojma identiteta. Naime, ona često nacionalni identitet tretira sa apovijesnog stanovišta, kao nešto što se potvrđuje u svom neprestanom *kontinuitetu*, bez *bitnijih povijesnih promjena*, pa se taj identitet ne propituje u dimenziji svoje povijesne mnoštvenosti i promjenjivosti, nego se autorizira kao neka vrsta povijesnog telosa, odnosno holistički pojmljenog *apovijesnog apsoluta* kojemu su upravljani složeni povijesni procesi.

Poseban problem u tom pogledu predstavlja *paradigma* na kojoj se zasniva bosanska književnohistorijska praksa. Pozitivistički i impresionistički utemeljena, ona ne uspijeva rasvijetliti složene odnose nacionalnih literatura u BiH, niti mnoštvenost mogućnosti i kompleksan povijesni raster razlika i sličnosti, niti kontekstualnost i polikontekstualnost književnosti u datoj

povijesnoj situaciji. Kada je pozitivistička, kao npr. u Rizvićevom bavljenju bošnjačkom literaturom, ona je nužno narativna, gdje je glavni junak te književnopovijesne naracije *nacija i njen identitet*, pri čemu se taj junak realizira kao *puki zbroj pisaca i djela* kojemu se pridružuje načelo *kontinuiteta u realiziranju nacionalnog identiteta kao osnovne funkcije književnosti*. Samo po sebi je jasno da takva koncepcija ne može rasvijetliti mnoštvenost povijesnih mogućnosti, te da ona u svojoj konstruktivnosti isključuje evolutivnost književnih procesa kao neprestanu borbu između dominantnog i potisnutog tvorbenog postupka, tj. konstruktivnog i automatiziranog načela o kojima u svojoj koncepciji književne evolucije govori Tinjanov.

A kada je oslonjena na tzv. imanentne metode, ovdašnja književna znanost nerijetko se pretvara u neku vrstu esencijalističke kritike koja isključivo traga za *nadvremenim suštinama književnog djela*, isključujući iz sebe onu ulogu prvog, odnosno idealnog čitatelja, što je od književnog povjesničara traži Tinjanov. Na osnovu četiri faze kao osnovi književne transformacije (1. nastanka novog konstruktivnog načela, 2. identifikacije njegove primjene u novim djelima, 3. proširenja njegove upotrebe u književnoj praksi, 4. njegove automatizacije koja rezultira pojavom drugog, novog konstruktivnog načela) Tinjanov dolazi do stava da je *vrijednost koja čini neku književnu činjenicu sadržana ne u nadvremenosti, nego u njenoj povijesnosti*, pa je svaka vrijednost koja čini neku književnu činjenicu "*povijesna varijabla*, jer ovisi kako o unutarnjoj strukturalnoj hijerarhiji silnica te činjenice, tako i o njezinu položaju među drugim činjenicama. Tinjanov u toj svezi oštro opovrgava ne samo tvrdnju o univerzalnim estetičkim osobinama književnosti, već i o univerzalnim estetičkim vrijednostima. I razlikovne se i estetičke vrijednosti uspostavljaju tek na presjecištu unutarknjiževnih i izvanknjiževnih odnosa, koje određuje svaku književnu umjetninu".¹⁰

Ovo *presjecište* veoma često nestaje iz interesa ovdašnje književne zanosti, kao što nestaje i kontekst u kojem se stvara književnost, pa tim slijedom i ukupna kultura kao sistem, odnosno društveni horizont unutar kojeg *književni sistem uspostavlja složene veze sa vanknjiževnim sistemima*. Tako

---

¹⁰Vladimir Biti: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997, str. 295.

je iz *esencijalističke kritike* nestala “*dinamičko-arheologijska*” *rekonstrukcija književnog sistema odgovarajućeg razdoblja*, koja je kako u povodu Tinjanova kaže Biti, “primarna zadaća književnog povjesničara (...) obveza je književnosti izbjegavati *modernizaciju pojava iz prošlosti i to tako što će se premjestiti u situaciju prvog čitatelja i time vratiti književnoj činjenici njezinu prijašnju energiju*”.¹¹

Potpuno paradoksalno, *ovdašnja esencijalistička kritika*, nakon što je izborila osobenu vrstu autonomnosti umjetnosti od tutorskog ideološkog uma, kada je pokušala realizirati *povijest bosnakohercegovačke literature*, ušla je, isključivanjem konteksta književnog djela iz predmeta svoga interesa, u stupicu ideologije proizvodeći terminološku zbrku, kao posljedicu bilo prikrivenog, bilo otvorenog sukoba između političke ideologije i književne znanosti, te, na drugoj strani, direktnog podražavanja političke ideologije od književne znanosti. Zbog toga je ta metodologija, namjesto njegovog samosvješćenja, dodijelila žanru književne povijesti niz funkcionalizacija, ne videći i drugu posljedicu stupice koju joj je namijenio *tutorski politički um*. Naime, on je književnosti i književnoj znanosti *tobože dodijelio autonomnost*, kako bi ograničio polje njene nadležnosti na svojevrsnu metafiziku esencijalne nadvremnosti, da bi u igri preformativnog diskursa funkcionalizirao i književnost i njenu povijest. Umjesto širenja književnopovijesnog horizonta interesa premještanjem granica između teksta i konteksta, bosanska književnohistorijska praksa obilježana je sužavanjem tog polja. A semiotičko premještanje granica teksta i konteksta uslovalo je činjenicu da je “kontekst prestao biti stvarnost i pretvorio se i sam u tekst ustrojen istim (iako drugačije raspoređenim) kodovima. Tako granica više nije dijelila kategorije ili vrste, već jedino stupnjeve kompleksnosti organizacije. Samim tim cijela je kultura (politika, pravo, religija, znanost, umjetnost, mediji) postala na ovaj ili onaj način književnom, što znači legitimnim područjem proučavanja... S druge strane i književna je kvaliteta postala ovisnom o drugim vrstama tekstova. Razlika između teksta i pozadine, endemična za stariju povijest, nestaje i ostavlja za sobom međuigru poetskih s drugim vrstama tekstova. U toj igri

---

¹¹Isto, str. 296.

nijedna vrsta nije povlašćena, jer su sve dostupne i vrijedne i unutarnjeg i povijesnog istraživanja”.¹²

Tu se i dolazi do sržnog pitanja kako je povijest bosanskohercegovačke književnosti uopće moguća. To pitanje ne proizilazi iz lažne ideološko-političke dileme postoji li *bosanskohercegovačka književnost*, jer ona jest činjenica koja se neprestance ostvaruje u dramskom modelu poliloga, gradeći se kao dinamično jedinstvo svoje kompozitne integralnosti. Ono, zapravo, proizilazi iz problema *metodološke prirode i kontingencije žanra književne povijesti*. Postavljeno u Begićevom tekstu *U jedinstvenom okviru. Pristup i teze za projekat Istorije bosanskohercegovačke književnosti*,¹³ to pitanje svoju teorijsku elaboraciju danas ima u nekim radovima Nirman Moranjak-Bamburać, pogotovu onim u kojima ona dekonstruira metaforu *raskršća*, ili ideju *kontinuiteta* na kojima se pokušavao utemeljiti konstrukt bosanskog kulturnog identiteta, ali i u izvjesnom broju drugih književnih znanstvenika kao što su Nedžad Ibrahimović, Vedad Spahić, ili Dževad Karahasan itd.

To pitanje razrješava i zagrebački komparativist Zvonko Kovač u inspirativnom ogledu *Prema interkulturalnoj povijesti književnosti*, gdje tretirajući južnosalvenski kulturni prostor u njegovim povijesnim sličnostima i razlikama, dolazi i do veoma inspirativnog stava: “U svjetlu teorije međuknjiževnoga procesa, odnosno posebne interkulturalne povijesti književnosti, slučaj bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti ukazuje se svojom kompleksnom izazovnosti, posebnosti, ne kao stranputica, nego kao ozbiljenje trocivilizacijske interkulturalne retorte svjetske književnosti. Ono što se u svjetskim integracijskim procesima događa globalno, u Bosni upravo u bosanskom jeziku događa se i lokalno. Ideja o međuknjiževnim zajednicama kao konkretizaciji svjetske književnosti, kao i povezanosti međuknjiževnog zbivanja i procesa nacionalne književnosti, u najnovijim

---

¹²Isto, str. 297.

¹³Midhat Begić: *U jedinstvenom okviru. Pristup i teze za projekat Istorije bosanskohercegovačke književnosti, Raskršća*, knj. IV, str. 101 - 108.

književnopovijesnim radovima bosanskih stručnjaka, kao da dobiva punu podršku.¹⁴

Taj pristup i potpuno rješava *terminološku zbrku kao posljedicu upliva političke ideologije u područje književne znanosti*, čiji je, nažalost, i danas zatočenik znatan dio bosanskohercegovačke književne prakse. Ako se u toj terminološkoj zbrci ogleda *sukob ideoloških projekcija BiH*, a nesumnjivo je da je to tako, onda se logično rješavanjem te zbrke *institucije studija književnosti* i *žanra književne povijesti* oslobađaju obaveze polaganja računa pred skućenim parametrima političkog, tutorskog uma.

Čini se da je tu situaciju predmnivao Begić, zagovarajući tezu o povijesti bosanskohercegovačke književnosti kao kolektivnom djelu: "istorija bosanskohercegovačke književnosti bila bi, prema tome, sinteza studija i istorijsko-književnih monografija i pregleda različitih oblasti rada u ovoj zemlji kod pojedinih njenih naroda, nejednako razvijenih struktura, koje se međusobno bitno razlikuju, ali se u daljoj i duljoj perspektivi viđenja ipak daju usaglasiti, dok se u socijalističkoj epohi ne uklope u jedinstven tok zajedničkog književno-kulturalnog i političkog života. Za tu sintezu bi najbolje bilo kad bi se angažovalo više naučnih radnika za pojedine oblasti, prema afinitetu, i kad bi se postupnim usaglašavanjem došlo do jedinstvene koncepcije i realizacije ovog naučnog poduhvata... Kao kolektivno djelo, *Istorija književnosti Bosne i Hercegovine* trebalo bi da bude u izvjesnom smislu enciklopedijskog značaja sa što potpunijom slikom ostvarenja, sa raznovrsnim registrima, bibliografijom i ilustracijama (reprodukcijama tekstova, naslovnih strana, fotografija pisaca i umjetničkih radova bosanskohercegovačkih slikara)".¹⁵

Mada mu je podlozi *soc-marksistički stav* prema kojemu je socijalistička epoha sami telos i apsolut ka kojemu su upravljani povijesni procesi, stav kojeg će *tragično iskustvo krvavog bosanskog rata tako užasno demantirati*, Begić ovdje naslućuje, bez dovoljnog teorijskog samosvješćenja,

---

¹⁴Zvonko Kovač: *Prema interkulturalnoj povijesti književnosti. Prolegomena za interkulturalnu povijest književnosti (na primjeru južnoslavenskih književnosti ili "male slavistike")*

¹⁵Midahat Begić, nav. djelo, str. 105. i 108.

onaj koncept književne povijesti kojeg zastupa *labirintna postmoderna enciklopedija*.

Pri tom, on ne govori o metodu mogućeg enciklopedijskog koncepta bosankohercegovačke povijesti, nego o enciklopedijskom značaju, što podrazumijeva da historiju književnosti smatra najznačajnijim žanrom književne znanosti. U svjetlu najnovijih teorijskih istraživanja u svijetu, koja raspravljaju i o samoj mogućnosti *pisanja povijesti književnosti*, kakva su npr. Perkinsova ili Formanova stajališta,¹⁶ ili, pak, stajališta dekonstrukcije i poststrukturalizma koja odbacuju onu povijest književnosti koja hoće biti centralizirajućom i totalitetnom, a u čijem središtu jeste zahtjev za *“objektivnim prikazivanjem prošlosti”*, da bi na koncu istakla nužnost pisanja književne povijesti i neophodnost drugačijeg postavljanja prema njenom konstruktivnom statusu - ove Begičeve riječi dobijaju danas dodatno značenje. Naime, *bosanskohercegovačka književnost* još uvijek nema čak ni svoju katalogizaciju, niti bilo koji oblik pozitivističkog prikaza njene cjeline. Nemaju to ni njene komponente, nacionalne literature, mada im se u postratnom vremenu posvećuje znatna književnohistorijska pažnja, *koja zna rezultirati i komercijalizacijom nekih znanstvenih projekata podržanih od institucija političke moći i sistema vlasti*.

U znaku tog *neimanja*, je li moguća izvedba bilo kojeg oblika književne povijesti, ili se ovdašnja znanstvena zajednica nalazi još u predvorju književne povijesti, u prostoru *prethodnih radova*. Da li je književnu povijest *enciklopedijskog značaja o kojoj je govorio Begić moguće utemeljiti na konceptu labirintne postmoderne enciklopedije*, čije teorijske elaboracije izvanredno sumira Vladimir Biti: “Pretendirano je jedinstvo povijesti književnosti funkcionalni mit, koji tek otvara priliku za konstrukciju novih, zanimljivih jedinstava. Jedno od takvih zanimljivih jedinstava namijenjenih čitateljstvu koje *umije za sebe iskoristiti produktivnost paradoksa* jest novi književnopovijesni žanr nastao u oporbi prema devetnaestovjekovnom pripovjednom modelu: *labirintna postmoderna enciklopedija*. Enciklopedijska

---

¹⁶Isp. David Perkins: *Is Literary History Possible?*, Baltimore/London, 1992 i Jurgen Fohrmann: *Über das Schreiben Literaturgeschichte*, u P. J. Brener, ur. Giest, Geld und Wissenschaft, Frankfurt, 1993.

forma, za razliku od sintetičke narativne, ne dovodi događaje koji tvore književnu prošlost ni u kakvu (pred)određenu vezu, ne stavlja ih u razgovijetan odnos ni prema kakvome postojanom označenom. Budući da njezina poglavlja pišu različiti autori, specijalisti za pojedina područja, u načinu na koji se oni služe biografijom, bibliografijom, teorijom pripovijedanja, društvenom povijesti, povijesti ideja, povijesti čitanja itd. može doći do krupnih razlika, tako da interpretacije istih pisaca mogu itekako otklanjati jedna od druge. No ako se to u sintetičnom pripovijednom modelu povijesti književnosti još držalo ozbiljnim nedostatkom, u postmodernoj enciklopediji to postaje interdanim utjelovljenjem mnoštvenosti, raznorodnosti, dapače očitovanjem najdubljeg štovanja njezine stvarnosti. Jer književna se stvarnost - kao odsutni uzrok ili nepristupačni referent - zapravo krivotvori svim oblicima njezine tekstualizacije.”¹⁷ Takav bi pokušaj nužno vodio tzv. preispisivanju drugog stupnja, gdje bi se književnim parametrima preispisali svi dosadašnji književnohistorijski radovi koji su u bosanskim uvjetima pokušavali, a neki od njih i uspijevali preispisati književnost u znanstvenim parametrima. *Mnoštvenost* kojoj stremi *postmoderna labirintna enciklopedija* prirodjena je *bosanskoj pluralnosti*, a u njoj bi se, bez sumnje, u drugostepenom preispisivanju, povijest književnosti odvojila od *podređenosti* aktuelnim nalogima bilo kojeg oblika vladajuće političke ideologije u čije je ralje znala dopasti kada se pokušavala ostvariti u svojoj sintetičnoj formi.

---

¹⁷Vladimir Biti, nav. djelo, str. 298- 299.